

Popovics Zoltán

„A TÁVOLLÉT METAFIZIKÁJA”. REALISTA FILOZÓFUS-E MERLEAU-PONTY?

Absztrakt

„A távollét metafizikája” [metaphysics of absence] kifejezést Graham Harman használja a *Guerilla Metaphysics* című kötetében (2005). Harman és az ún. „spekulatív realizmus” legfontosabb problémája, hogy hogyan írhatók le a dolgok egy *nem* – de legalábbis *nem csak* – emberi nézőpontból. Már a *Tool-being* (2002) Heidegger-elemzéseiben is erre keresi a választ, ezt ismétli meg a *Guerilla Metaphysics*-ben, de immáron a kései Merleau-Ponty felől. Miközben Heidegger eszköz-interpretációjának realista volta meglehetősen kétséges (épp a szubjektumnak a *Lét és idő*-ben még mindig nagyon erősen meglévő centrális helyzete miatt), sokkal sikeresebbnek tűnik ennek a programnak a megvalósíthatósága a kései Merleau-Ponty felől.

Harman értelmezésében a dolgok elsősorban „visszahúzóadás”-ként [withdrawal / Zurückziehen] írhatók le egy „object oriented philosophy” vagy „ontology” számára. Ezért is beszél „a távollét metafizikája”-ról mint „OOO”-ról. S miközben az eszköz visszahúzóadása, idegensége, távolléte a Dasein számára még mindig, nagyon is az emberi egzisztencia felől – ennek az egzisztenciának a végessége felől – érthető, a kései Merleau-Ponty *test/hús*-fogalma sokkal inkább képzelhető el az emberi nézőpont meghaladásaként, „világhús”-ként [chair du monde]. Ebből a kvázi-realista nézőpontból a „test” már nem csupán „szubjektum” és „objektum” – ahogy Merleau-Ponty írja a *La Nature*-ben –, de a saját dologi / tárgyi / anyagi létünk tapasztalata is önnön magunkban. Sőt legalább részben önmagunkon túl is. Egy *nem*, de legalábbis *nem csak*, *emberi (ön)tapasztalat*. Annak a megsejtése, hogy milyen lehet a világ rajtam, rajtunk kívül [au dehors]. Valahogy úgy, mintha már nem csak azt mondanánk, „*Je est un autre*”, de azt is, hogy „*Je est une chose*”.

De tényleg realista filozófus volt Merleau-Ponty?

Kulcsszavak: Graham Harman, Merleau-Ponty, realizmus, újrealizmus, spekulatív realizmus, fenomenológia, test, hús, világhús

“METAPHYSICS OF ABSENCE”. IS MERLEAU-PONTY A REALIST PHILOSOPHER?

Abstract

The term “metaphysics of absence” is used by Graham Harman in his book *Guerilla Metaphysics* (2005). The most important problem for Harman and so-called “speculative realism” is how to describe things from a *non-human*—or at least *not exclusively* human—perspective. He already sought an answer to this question in his analysis of Heidegger in *Tool-being* (2002), and he repeats it in *Guerilla Metaphysics*, but now from the perspective of the late Merleau-Ponty. While the realism of Heidegger’s interpretation of tools is highly questionable (precisely because of the subject’s

still very strong central position in *Being and Time*), the feasibility of this program seems much more successful from the perspective of the late Merleau-Ponty.

For Harman, things can primarily be described as “*withdrawal*” [Zurückziehen] for an “object-oriented philosophy” or “ontology”. This is why he speaks of “the metaphysics of absence” as “*OOO*.” And while the withdrawal, strangeness, and absence of the tool is still very much understandable from the perspective of human existence—from the perspective of the finitude—Merleau-Ponty’s later concept of *body/flesh* might be imagined much more as exceeding the human perspective: as “*world flesh*” [chair du monde]. From this quasi-realistic point of view, the “*body*” is no longer “*subject*” and “*object*”—as Merleau-Ponty writes in *La Nature*—but also the experience of our own *objective / material existence* within ourselves. And even, at least in part, beyond ourselves. A *non-human*, or not only a human, (*self*-)experience. An intuition of what the world might be like *outside* [au dehors] of me. As if we were no longer saying “*Je est un autre*,” but also “*Je est une chose*.”

But was Merleau-Ponty really a realist philosopher?

Keywords: Graham Harman, Merleau-Ponty, realism, new realism, speculative realism, phenomenology, body, flesh, flesh of the world

...a világ jelenléte éppen a világ húsának a saját húsomban való jelenléte, [...] »a világ húsából vagyok«, de mégsem vagyok azonos vele.”¹

Tanulmányomban Graham Harman Merleau-Ponty-olvasatát szeretném megvizsgálni, mintegy visszafelé olvasni Merleau-Ponty felől, avagy megnézni, mennyire hű tükre Merleau-Pontynak a rá hivatkozó kortárs realista filozófia. Elsősorban két szöveggel fogok foglalkozni, Harman *Guerilla Metaphysics* című munkájával, illetve Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlanságával*, amit Harman is gyakran idéz (Harman, 2005, Merleau-Ponty, 1964b [Merleau-Ponty, 2006]). Harman ún. „spekulatív realista” filozófus, aki egyfajta „tárgyorientált ontológiát” [object oriented ontology / OOO] szeretne kidolgozni a saját munkásságában. Innen pedig egyenesen adódik a kérdés: ha Harman realista, és Merleau-Pontyra hivatkozik saját filozófiájának megalapozása során, akkor Merleau-Ponty is realista filozófus lenne?² Meggyőződésem, hogy bárhogyan is válaszoljuk meg a feltett kérdést, az mindenképpen tanulságos lehet azoknak a gondolkodóknak is, akik realistának vallják magukat, és azoknak is, akiket bár nem érdekel a kortárs spekulatív avagy „újrealizmus”, de érdekli Merleau-Ponty. A realizmus kérdése felől ugyanis más színben és fényben tűnik fel Merleau-Ponty kései filozófiája és ontológiája is.

¹ Merleau-Ponty, 1964b, p. 167 (Merleau-Ponty, 2006, p. 145) „...la présence du monde soît présence de sa chair à ma chair, [...] j’« en soi » et [...] je ne sois pas lui.”

² Harman maga is felveti Merleau-Ponty viszonyát a realizmushoz (Harman, 2005, p. 54).

Harman – mint azt könyvének alcíme is mutatja – a fenomenológia felől jön, Lingis-tanítvány, a berobbanó könyve egy Heidegger-monográfia, amiben *A lét és idő* eszközfogalmát elemzi (Harman, 2002). A „tárgy-” avagy „objektumorientált filozófia” [object oriented philosophy] – ahogy Harman nevezi itt saját törekvéseit – legfontosabb feladata, hogy úgy adjon számot a tárgyról vagy a dolgokról, hogy azokra ne, de legalábbis ne elsősorban a szubjektum felől tekintsen (Harman, 2005, p. 86).³ De hogyan lehetséges mindez? Nem kellene ehhez a szubjektumnak elhagynia önmagát, de legalábbis *kilépnie* önmagából?⁴ Vagy minimálisan *kijjebb* lépnie? Harman erre a ki- avagy kijjebb lépésre szeretné kiaknázni Merleau-Ponty „test”-avagy „hús”-fogalmát [corps / chair].⁵ Csábító megoldásnak tűnhet, amit Merleau-Ponty ír a *La Nature*-ben, nevezetesen, hogy a test *egyszerre* szubjektum és objektum (Merleau-Ponty, 1995, pp. 107–108 [Merleau-Ponty, 2011, p. 264]), mert ebben az esetben már eleve önmagunkon kívül *is* léteznénk, a szubjektum már eleve objektum, avagy már eleve dolog *is* lenne. Így pedig – legalábbis elsőre úgy tűnhet – könnyűszerrel képesek lennénk az objektumokra objektumként tekinteni. Csakhogy korántsem ennyire egyszerű a helyzet. Merleau-Ponty számára ugyanis, még ha testként, dologként, tárgyként is léteznénk, sohasem *csak* objektumok vagyunk. Miközben Harmant ez a *csak* egyáltalán nem zavarja... De kezdjük az elején!

Graham Harman filozófiájának egyértelműen a „visszahúzóódás” [withdrawal / Zurückziehen] a legfontosabb fogalma, amit a *Tool-Being*-ben Heidegger eszközelemzése során dolgoz ki (Harman, 2002, p. 21). A visszahúzóódás a *Guerilla Metaphysics*-ben is visszatér: „a tárgyak mindig a teljes jelenlét bármilyen lehetőségén túl terülnek el” – írja (Harman, 2005, p. 3, vö. pp. 44, 74).⁶ Avagy „a dolgok a tekintet elől visszahúzóódó rétegeket és horizontokat tartalmazhatnak” – teszi hozzá (Harman, 2005, p. 13).⁷ Mind a horizont említése – mint a nem látottra való utalás – , mind a „leárnyékolódás” [Abschattungen / adumbrations] emlegetése jól mutatja, hogy Harman milyen közel van még a fenomenológia hagyományához (Harman,

³ Harman, ellentétben a fenomenológia felől jövő gondolkodók nagy részével, Husserlrel és Heideggerrel is, nem különbözteti meg egymástól a tárgyat [object / Gegenstand] és a dolgot [thing / Ding], ami már eleve óvatosságra intheti a fenomenológusokat Harman Merleau-Ponty-olvasatával kapcsolatban. (Merleau-Ponty is elkülöníti a tárgyat és a dolgot egymástól; lásd Merleau-Ponty, 1964b, pp. 233–234 [Merleau-Ponty, 2006, p. 205].)

⁴ Merleau-Ponty kifejezése a szubjektum ön-ki-lépésére, a kötött nézőpont, a horizontalitás elhagyására *Az észlelés fenomenológiájában* a „fölé-szállás” [survoler], amire itt semmi esélyt sem lát, sőt a reflexió félreértésének tekinti (Merleau-Ponty, 1945, pp. 236–237 [Merleau-Ponty, 2012, p. 28]). *A látható és a láthatatlanban* viszont a „survol”-t, az abszolút külső nézőpontot már maga a hús – mint köztes pozíció – lehetetleníti el (Merleau-Ponty, 1964b, p. 177 [Merleau-Ponty, 2006, p. 154]). Miközben a hús, a kiazmus legalább annyira esélyt is adna a „survol”-ra, mint amennyire meg is akadályozza azt.

⁵ Harman nem különíti el egymástól a „test” [corps] és „hús” [chair] fogalmát sem, ami a fenomenológia felől meglehetősen problémás, hiszen ezzel Husserl Leib-Körper megkülönböztetését hagyja figyelmen kívül.

⁶ „...objects always lie beyond any possibility of total presence.”

⁷ „...things may contain layers and horizons hidden from view...”

2005, pp. 25, 156, 158). Ugyanakkor Harman – ellentétben a fenomenológiával – már szeretne túljutni a szubjektumon. A sohasem teljes, mindig csak részleges megismerés, azaz a *visszahúzódás* számára már *nem* a megismerő *szubjektumból*, annak képességeiből vagy inkább képtelenségéből következik, hanem *magának az objektumnak* a tulajdonságává válik: „a tárgyak húzódnak vissza” – hangsúlyozza (Harman, 2005, pp. 5, 33).⁸ A horizont ugyanígy már nem a szubjektum, hanem az objektum horizontja lesz Harman olvasatában. Ezt a megismerő alanytól független visszahúzódást fogja Harman a „*távollét metafizikája*”-nak [Metaphysics of absence] nevezni Derrida nyomán (Harman, 2005, p. 86).⁹ A visszahúzódás következményeként pedig Harman majd rákényszerül arra is, hogy egy radikális és kiküszöbölhetetlen „külső”-ről [outside] avagy „*exterioritás*”-ról [exteriority] is beszéljen (Harman, 2005, pp. 13, 36), a többi realista filozófushoz, például Meillassoux-hoz hasonlóan.¹⁰

Ugyanakkor Harman számára a visszahúzódás maga sem lehet totális, a visszahúzódás maga sem abszolút, azaz „a tárgyak mindemellett fel is csillannak” [objects nonetheless sparkle], mintegy felfénylenek, „foszforeszkálnak” a távollét ködfátyla mögül (Harman, 2005, pp. 3, 67).¹¹ Azaz ez a withdrawal legalább annyira a „*jelenlét-távollét*” [présence-absence] *metafizikája*, mint pusztán a távollét metafizikája, tehetnénk hozzá Blanchot és Richir nyomán (Blanchot, 1969, p. 145, Richir, 1992, p. 370). Harman erről a visszahúzódó, a távollétében *mégis* felcsillanó, foszforeszkáló, jelenlét és távollét közötti zónáról fogja azt állítani, hogy „Merleau-Ponty ezt

⁸ „Objects withdraw...” Gyakorlatilag ez a legfontosabb filozófiai ötlet a Harman-féle realista filozófiák mögött: azok a tulajdonságok, amiket eddig a szubjektum, az ember tulajdonságainak hittünk (ilyen például a megismerés kétségessége stb.), az alany helyett a tárgy tulajdonságaivá válnak (például: a tárgyak húzódnak vissza tőlem, nem pedig én vagyok képtelen megismerni azokat). Bár Harman nem említi, de ennek az ötletnek vannak előzményei Merleau-Pontynál is. *A látható és a láthatatlanban* több helyen is nagyon hasonlókat olvashatunk, amikor „két horizont”-ról, a tárgyakhoz képest „külső” és „belső” horizontról ír Merleau-Ponty épp a hús és a „világhús” kapcsán (Merleau-Ponty, 1964b, pp. 192–193, 319 [Merleau-Ponty, 2007, pp. 168, 302]). Csakhogy Merleau-Ponty ezt a kettős horizontot – a szubjektum és az az objektum horizontját – sohasem gondolja egymástól elszakíthatónak, egymás ellen kijátszhatónak, vagy egyiknek, vagy másiknak. Harmannál viszont pont ez történik: a szubjektum *kizárólagos* horizontját az objektum *kizárólagos* horizontja váltja fel. Miközben Merleau-Ponty számára *nincs kizárólagos horizont!* A horizont sohasem egyszeres, sohasem abszolút. Épp a horizont által megidézett *távollét* meghatározatlansága miatt.

⁹ Harman nem veszi észre, hogy a „jelenlét metafizikája” Derridánál egyértelműen kritikai élű fogalom, ami épp a metafizika *lebontását* feltételezi, míg Harman világosan pozitív értelemmel szeretné felruházni a „távollét metafizikájá”-t, a saját filozófiáját jellemzi vele, s egy új metafizika *felépítésének* reményében teszi mindezt.

¹⁰ Lásd Meillassoux „a Nagy Külső” [le Grand Dehors] terminusát (Meillassoux, 2006, p. 21).

¹¹ Harman később „gáznemű felhő”-ként [cloud of gaseous] fogja leírni az objektumok visszahúzódását (Harman, 2005, p. 44).

a médiumot nevezi húsnak” (Harman, 2005, p. 3).¹² Már az önmagát érintő kéz husserli leírásában is könnyedén tűnhetett úgy, hogy a *test* nem pusztán jelenlét- és öntapasztalat, de valamilyen *távollét-* és *alteritástapasztalat* is, önmagunkban a *tárgyak* alteritásának tapasztalata is. Hiszen ugyanúgy kívülről látom a saját testem, mint a számomra idegen tárgyakat. Csakhogy a kívülről látott önmagam nem pusztán a tárgyak tapasztalatára hasonlít, de legalább ennyire a *másik* szubjektum tárgyszerű idegenségére is emlékeztet, azaz egyben *interszubjektív* tapasztalat is – amiről Harman szinte teljesen megelégedezik. Míg Merleau-Ponty számára nagyon is hangsúlyos ez az interszubjektivitás. Azaz Rimbaud-t parafrázálva kétség kívül már nem pusztán azt tudjuk állítani, hogy „én más vagyok” [Je est un autre] (Rimbaud, 1929, p. 53),¹³ hanem azt is – amit Harman szeretne –, hogy „én tárgy / dolog vagyok” [Je est un objet / une chose], de közben – Harmannal ellentétben – „én Másik (is) vagyok” [Je est Autrui]. Harman számára én magam, önmagamhoz képest nem pusztán egyfajta idegenségben, de valamiféle tárgyi/dologi idegenségben is létezem, Harman pedig ezt a tárgyi/dologi idegenséget hívja húsnak. Miközben Merleau-Ponty számára ez az *inter-objektív* idegenség kiegészül egy *inter-szubjektív* alteritással és távolléttel is. Merleau-Ponty ezt a nem pusztán kétlaki (szubjektív–objektív), hanem többszörös, sokszoros, *vegyes* alteritást hívja *chair*nek. Merleau-Ponty számára az *alteritás*, a *távollét* *sohasem egyszeres és sohasem azonos*.¹⁴ Azaz a test sohasem azonos a testtel, a hús sohasem azonos a hússal: *hús* ≠ *hús*. Ha tárgyi, dologi is, sohasem *csak* az.

Harman leírásában „a tárgyak nem fenomének” (Harman, 2005, p. 18).¹⁵ Vagyis az objektumok nem pusztán a szubjektum számára nehezen és csak részben megismerhetők – azaz visszahúzódnak –, hanem: „A tárgyak [...] egymástól is visszahúzódnak, ugyanannyira, mint amennyire tőlünk is” (Harman, 2005, p. 69).¹⁶ Tehát „a tárgyak [...] egymás elől is elrejtőzhetnek” – hangsúlyozza Harman (Harman, 2005, p. 19).¹⁷ S miközben Harman akarva-akaratlanul is próbál eleget tenni a realista filozófiák elvárásainak, amit Quentin Meillassoux nyomán a „*korrelacionizmus*” [corrélacionisme] tilalmának nevezhetnénk,¹⁸ az is látszik, hogy nem pusztán a szubjektum tulajdonságait öröklik meg az objektumok, de ezáltal az animizmus veszélye

¹² „Merleau-Ponty calls this medium the flesh...”

¹³ Harman nem említi Rimbaud-t.

¹⁴ Merleau-Ponty Jabèsszel látszik egyetérteni: „A távollét, a távollétre,| sohasem referál” [Jamais, à l’absence,| ne se réfère l’absence] (Jabès, 1990, p. 338).

¹⁵ „...objects are not phenomena...” Harman itt valószínűleg jó okkal elfelejti közölni, hogy a „fenomén”-t kanti, husserli, heideggeri vagy milyen más értelemben használja.

¹⁶ „Objects [...] withdrawn from each other as much as from us.”

¹⁷ „...objects can be [...] hidden from each other...”

¹⁸ A „korrelacionizmus” az, amikor a tárgyakról, az objektumokról csak a szubjektum szemüvegén keresztül tudunk beszélni, azaz az objektum mindig a szubjektummal korrelál. Ilyen például, amikor a megismerés problémás jellegét a szubjektum képtelenségének és nem a tárgyak létmódjának – értsd visszahúzódnásának – hisszük (Meillassoux, 2006, p. 17). Ugyanakkor Meillassoux könyvének már a címe is figyelmeztet rá, hogy mi a korrelacionizmus

is elkezd körüllengeni a tárgyakat: például elbújnak a tárgyak, elrejtőznek egymás elől, sőt a könyv második felében „párbajozni” is megtanulnak.¹⁹ De ha van valamilyen közös „mumus” a realista filozófiák számára, az nem is feltétlenül a korrelacionizmus, sokkal inkább a kanti „*Ding an sich*”.²⁰ A magánvaló az a határfogalom, ami lehetetlenné teszi, hogy a dolgokról mint dolgokról, a tárgyakról mint tárgyakról tudjuk beszélni – mintegy letéve a korrelacionizmus szemüvegét. Csakhogy mind a korrelacionizmustól, mind a *Ding an sich*től való irtózás egy olyan hús-interpretációt fog eredményezni a *chair* objektív oldalának kizárólagossá tételével, ami már nagyon is távol kerül Merleau-Ponty *chair*-fogalmától. A *hús* Merleau-Ponty számára jóval *összetettebb*, sokkal inkább *plurális*, avagy sokkal kevésbé *azonos* önmagával, mint ahogy Harman szeretné látni.

Ha olvassuk a *Guerrilla Metaphysicset*, nagyon hamar feltűnhet számunkra, hogy Harman nem különíti el egymástól a test és a hús fogalmát, de ami még szembeötlőbb, hogy teljesen érzéketlen a hús és a világhús különbségére is. Ha nagyon röviden kellene összefoglalni, hogy miben különbözik egymástól radikálisan Harman és a kései Merleau-Ponty filozófiája, akkor azt mondhatnánk, hogy míg Merleau-Ponty *számos* különböző test/hús-fogalmat használ, de minimálisan is jól elkülöníti egymástól a *hús* és a *világhús* kategóriáját, Harman nem teszi ezt. Harman *egyféle* húsról tud. Arról, ami egyben világhús is. Harman a következőket írja:

Merleau-Ponty számára a világhús az a médium [...], amin keresztül a dolgok és én üzeneteket adunk át egymásnak. (Harman, 2005, p. 53)²¹

meghaladásának igazi ára: az ember *végességének* feladása. A végesség feladása Merleau-Ponty számára nyilván megfizethetetlen ár a dolgok megismeréséért cserébe, de még Harman számára is túl nagy ár. Persze nagyon is kérdéses, hogy a végesség feladása nélkül lehetséges-e egyáltalán a dolgok visszahúzódsáról beszélni, úgy, hogy azt legalább részben ne színezzék át, ne torzítsa el a szubjektum öntapasztalata. Azaz ne kelljen a szubjektumról *is* beszélni.

¹⁹ Harman a könyve második felében a tárgyak avagy a dolgok *egymástól* való visszahúzódsát kiegészíti a dolgok *önmagától* való visszahúzódsával is, ami számára a „tulajdonság”-ok [quality /quale] leválásához vezet, ennek kapcsán beszél „a dolog és a részei közötti párbaj”-ról [duel between a thing and its parts] (Harman, 2005, p. 172). De akár egyfajta antropomorfizmusnak is nevezhetnénk ezeket a dolog- és tárgy-megszemélyesítéseket.

²⁰ A Kant-ellenes realista filozófiák legfontosabb szócsöve Maurizio Ferraris *Goodbye, Kant!* című könyve (Ferraris, 2004).

²¹ „For Merleau-Ponty, it is the flesh of the world that serves as a sort of medium [...] through which the things and I transmit messages to one another.”

Avagy:

A tárgyak [...] egymástól is visszahúzódnak, ugyanannyira, mint amennyire tölünk is. Az a vibráló hús, ami az emberek és a tárgyak között húzódik, a tárgyak és más tárgyak között is húzódik. (Harman, 2005, p. 69)²²

Vagyis azt láthatjuk, hogy Harman interpretációjában a világhús „szimmetrikus viszony az emberi és a nem-emberi között” (Harman, 2005, p. 54).²³ Harman olvasatában ugyanaz a hús terül el a *szubjektum* és az *objektum*, valamint az *objektum* és a többi *objektum* között. A szubjektum testi tárgytapasztalata és a tárgyak közötti interobjektív viszony Harman számára ugyanaz a viszony. Ugyanaz a hús áramlik, vibrál mind az ember és a tárgyak, mind pedig maguk a tárgyak között.²⁴ Innen a „szimmetria”. Ezáltal válik lehetségessé az emberi megismerést mintegy áttükrözni – de azt is mondhatnánk, át-trükközni – a tárgyak avagy a dolgok egymás közötti megértésére. Mintegy megválaszolni azt a kérdést, hogy „milyen dolognak lenni?” (vö. Bogost, 2012)²⁵ Maga a *visszahúzás* – mint hús – az a közös *médium*, ami átfordíthatóvá teszi a szubjektum–objektum és az objektum–objektum relációt. Csakhogy médium-e a hús? Közvetítő közeg-e a hús? Olyan valami-e a hús, mint a levegő vagy a fény? Végző soron azonos-e a hús és a világhús egymással?

Azt gondolom, hogy Harman tévútra viszi az a kommunikáció- és médiaelméleti modell, amit valószínűleg öntudatlanul alkalmaz Merleau-Ponty filozófiájának megértése érdekében. Már az is árulkodó, hogy Harman interpretációjában a hús szinte az összes helyen „médium”, ahogyan az is, hogy rajta keresztül „üzeneteket adunk át egymásnak”. Szeretném hangsúlyozni: Merleau-Ponty számára *nem médium* a hús. A médium eleve azt feltételezi, hogy a médiumtól *függetlenül*, az *előtt* is létezik az üzenet feladója és címzettje. Azaz a levélről függetlenül léteznek az egymással levelezők, sőt a levél megírása előtt is léteznek. Éppen ezért a levél valamilyen *harmadik*. Nem olyan, mint az üzenet feladója vagy címzettje. Sőt a médium ezáltal filozófiai értelemben valamilyen *szintézis* is, egy duális, dichotomikus felosztás – a feladó és a címzett mint részek – közötti *egész* is.²⁶ Miközben a hús *nem harmadik*. Ahogyan a hús *nem is szintézis*. A szubjektum ugyanis Merleau-Ponty számára már *nem létezik a hústól függetlenül*, azt megelőzően, a hús éppen ezért már nem is a

²² „Objects [...] withdrawn from each other as much as from us. The vibrant flesh that lies between humans and objects also lies between objects and other objects.”

²³ „...symmetrical relations between human and nonhuman alike.” Ennek újrafogalmazása Morton kijelentése, miszerint az „interszubjektivitás” mindössze része az „interobjektivitás” nagyobb halmazának (Morton, 2013, p. 81).

²⁴ Azt is írhatná: hús = hús.

²⁵ Bár Harman mérsékeltabb álláspontot képvisel, mint Bogost, de amit Bogost csinál, valójában nem más, mint a harmani álláspont logikus, bár kétségtől szélcsúszós következményeinek levonása.

²⁶ Nem „kettő” [deux], nem „pár” [paire], nem is „szintézis” – írja Merleau-Ponty a lét fragmentációjáról (Merleau-Ponty, 1964b, p. 266 [Merleau-Ponty, 2006, p. 242]).

korábbi részek későbbi egésze, szintézise csupán.²⁷ A hús nem levél, nem híd, nem határ. Mert létezik a levél írója levél nélkül is, ahogyan a part is létezik híd nélkül, föld is határok nélkül. Miközben Merleau-Ponty számára nincs szubjektum, és a szubjektum számára nincs objektum sem hús nélkül. Azaz a médium, a harmadik mindig kiküszöbölhető, *redukálható*. S így nem is *konstitutív*.²⁸ A hús viszont *redukálhatatlan* és *konstitutív*.

Valójában csak akkor működhetne a Harman által vélelmezett megértése a dolognak dologként, ha a hús nem pusztán médium lenne – levél, híd, határ –, hanem *ugyanaz* a médium, a minden köztes területet kitöltő *mediális közeg* lenne. Ha a közvetítés *per definitionem ugyanaz* maradna nem pusztán a szubjektum és az objektum, de az objektum és az objektum között is, sőt változatlan maradhatna minden egyes egyedi közvetítési aktus után is, mindegy, hogy az hol, mikor és miket közvetít. Vagyis, ha minden egyes szubjektumot és objektumot ugyanaz az azonos és állandó mediális közeg, – Harman kifejezésével – „*vákuum*” [vacuum] avagy „*éter*” [ether] venne körül (Harman, 2005, pp. 37, 76, 153–154).²⁹ S ezen a ponton azt is elkezdhetjük megsejteni, hogy mit ért Harman *metafizika* alatt. Valamilyen nagyon is ismerős, klasszikus metafizikát. Az éter vagy a fény minden üres teret, térközt átjáró és kitöltő metafizikáját. Miközben Merleau-Ponty számára a hús nem pusztán nem médium, nem pusztán nem harmadik, de nem is valamilyen állandó, azonos mediális közeg, mivel a hús már *nem* is jellemezhető az *azonossággal* sem. Merleau-Ponty számára éppen ezért nem is lesz azonos egymással a *hús* és a *világhús* sem, ahogyan a *test* és a *hús* sem. Ugyanúgy, ahogyan már Husserl számára sem volt azonos a Leib és a Körper sem. Azaz miközben a harmani „flesh” *összehúz* és *összeránt*, addig Merleau-Ponty „chair”-je *széttart* és *differál*.

Merleau-Ponty számára a hús és a világhús nem azonos egymással. A világhús Merleau-Ponty kései szövegeiben nem a hús kiterjesztése, mindössze megsokszorozása. Nem ugyanannak a mediális közegnek az *extenziója*, hanem a Leib–Körper

²⁷ Az objektum esetében *csak akkor* jelenthetjük ki egyértelműen, hogy nem létezik a hús nélkül, ha a hús immáron semmilyen értelemben sem a test rokonértelmű fogalma csupán, hanem egyben *világhús* is.

²⁸ Konstitúció helyett majd gyakran „institúció”-t / „alapítás”-t [institution] mond Merleau-Ponty és az ő nyomán Richir is a statikus konstitúciónál egy jóval dinamikusabb viszonyt nevezve meg így (Merleau-Ponty, 1964b, p. 232 [Merleau-Ponty, 2006, p. 260] stb.), miközben *A látható és a láthatatlan* egyes helyei is még simán „konstitutív paradoxon”-nak [paradoxe constitutif] nevezik a „test”-et [corps] is (Merleau-Ponty, 1964b, p. 177 [Merleau-Ponty, 2006, p. 154]).

²⁹ Harman „vákuummal szigetelt tárgyak”-ról [vacuum sealed objects] beszél (Harman, 2005, p. 76). Harman mindent kitöltő mediális közege – a hús – mögött gyakorlatilag ugyanaz a „horror vacui” működik, mint a klasszikus metafizikákban. Miközben Merleau-Ponty már egy „működő nem-lét”-ről [non-être opérant] avagy „távollét”-ről [absence] is mer és tud is beszélni (Merleau-Ponty, 1995, p. 207).

pluralitásának, nem-azonosságának a további *multiplikációja*. Multiplikációja és differenciációja. *A látható és a láthatatlannak* a világhúsról szóló, az utolsó néhány hónapban keletkezett feljegyzésében írja Merleau-Ponty:

„A világhús *magát* nem *érzi* úgy, mint az én húsom. – Érzékeny, de nem érző. – Mindezek ellenére húsnak nevezem...” (Merleau-Ponty, 1964b, p. 298 [Merleau-Ponty, 2006, p. 280]. A fordítást módosítottam – P. Z.)³⁰

Jól látszik, hogy Merleau-Pontynál az „én húsom”, avagy – egy sorral feljebb – „*a test húsa*” [chair du corps] és a „*világhús*” [chair du monde] elkülönítése megőröklí az „érző test” [Leib] és a „test” [Körper] husserli megkülönböztetését.³¹ Az ember húsa „*érzi önmagát*” [*se sentir*], miközben a világ húsa érzékeny avagy „szenzibilis”,³² de mégsem érző. Hiányzik belőle a reflexivitás. Ahogyan a Körperből is hiányzott a reflexivitás. De jelen pillanatban nem is az a legfontosabb, hogy megértjük, mi a különbség az emberi hús és a világhús között,³³ hanem hogy belássuk: *semmiképp sem azonosak egymással!* Nemhiába jegyzi meg Deleuze és Guattari a *Mi a filozófiában*: „A világ húsa és a test húsa mint korrelátumok, amelyek egymással felcserélhetők, ideális koincidencia” (Deleuze & Guattari, 1991, p. 169 [Deleuze & Guattari, 2013, p. 150]. A fordítást módosítottam – P. Z.).³⁴ Azt is írhatták volna: *mindössze ideális koincidencia*. *Ideális koincidencia* márpedig nem létezik. Sem Deleuze és Guattari számára, sem pedig Merleau-Ponty számára. Legfeljebb Harman számára létezik. Nemhiába olvashatjuk *A látható és a láthatatlanban*: „a koincenciáig sohasem jutok” (Merleau-Ponty, 1964b, p. 191 [Merleau-Ponty, 2006, p. 167]).³⁵ Csakhogy ha ennyire evidens, hogy nem azonosítható egymással a hús – az

³⁰ „La chair du monde n’est pas *se sentir* comme ma chair – Elle est sensible et non sentant – Je l’appelle néanmoins chair...”

³¹ A francia fordítások zöme és Merleau-Ponty maga is következetesen a „Leib”-ot fordítják „chair”-rel, azaz a hússal, miközben a magyar „hús” félrevezető, mivel az sokkal inkább a francia „viande”-nak felel meg. A francia „chair” / „viande” különbség jószerivel visszaadhatatlan magyarul, olyannyira, hogy a „chair” jó fordítása magyarul gyakran épp a test (pl. „plaisirs de la chair” = „testi örömek”, „couleur chair” = „testszínű”, „se faire chair” = „megtestesül”).

³² Realista nézőpontból azért nem jó fordítás a „sensible”-re az „érezhető”, „érzékelhető” avagy a „szenzibilis”, mert ezeknek nem a világhús az alanya, hanem az azt érzékelő szubjektum, ez pedig korrelacionista megoldás lenne. (A magyar fordítás „érzékelhető”-ként adja vissza a „sensible”-et.)

³³ A kétféle hús különbségének végleges megértése épp azért nagyon is kétséges, mert ehhez valójában el kellene hagynunk a saját emberi mivoltunkat, legalább úgy, ahogy Harman szeretné, amit viszont Merleau-Ponty nagyon nem szeretne.

³⁴ „Chair du monde et chair du corps comme corrélats qui s’échangent, coïncidence idéale.” A kétféle hús különbségének részletes elemzését, összehasonlítását a deleuze-i „pli”-vel lásd Michalet, 2012.

³⁵ „...je ne parviens jamais à la coïncidence.”

én húsom, a test húsa – és a világhús, akkor miért nevezi Merleau-Ponty mégis húsnak mindkettőt?

Ahhoz, hogy megértsük, miért beszél Merleau-Ponty többféle húsról, a *sztratifikáció* fogalmát kellene tisztáznunk.³⁶ Merleau-Ponty a következőképp jellemzi a „hús-vér-”, avagy „testi lét”-et [*être charnel*]:

„...a testi lét, a mélységek léteként, számos hártával avagy számos arculattal, lappangó lét, egyfajta távollét megjelenítése, a Lét prototípusa.” (Merleau-Ponty, 1964b, p. 177 [Merleau-Ponty, 2006, p. 154]. A fordítást módosítottam – P.Z.)³⁷

Merleau-Ponty nem médiumként, hanem „*hártya*”-ként / „*lap*”-ként / „*réteg*”-ként [*feuille*] jellemzi a testet és a húst. Innen a rétegződés, a sztratifikáció. A hártya teljesen más térbeli elrendeződést mutat, mint a médium. A médium valamilyen *harmadik*. Ahol a médium előtt létezett az a dualitás, az a dichotómia, amit a médium harmadikként közvetít. A hártya *nem harmadik*. A hártya „színe” [*endroit*] és „fonákja” [*envers*] *ugyanannak* a membránnak, lapnak, felületnek a színe és fonákja (Merleau-Ponty, 1964b, p. 179 [Merleau-Ponty, 2006, p. 156]).³⁸ Nincs dichotómia. Így nincs is harmadik, ami szintetizálna. A hártya olyan közvetítés, ahol a közvetítő sehol sincs: „*hely nélküli*” [*sans lieu*] (Merleau-Ponty, 1964b, p. 112 [Merleau-Ponty, 2006, p. 98]).³⁹ És persze éppen ezért a hártát mint közvetítőt *nem is előzte* meg a közvetítettek léte, úgy, ahogyan előbb vannak a levelezők, mint a levél maga. A hártának nemcsak a helye, de a léte is *sans lieu*.⁴⁰ *Nem topikus* – a görög hely, toposz szóból –, hanem „*topologikus*” [*topologique*], hangsúlyozza Merleau-Ponty (Merleau-Ponty, 1964b, pp. 260–261, 263, 266, 277 [Merleau-Ponty, 2006, pp. 236, 239, 242, 255]).⁴¹ A legismertebb topologikus struktúra a Möbius-szalag, ami úgy fordítja át egy lap színét és visszáját, a külső és a belső felületet, hogy nem tudjuk megelni a közvetítőt – a harmadikat –, azt a *helyet* és *időt*, ahol és amikor az egyik

³⁶ Andrieu kifejezése (Andrieu, 1993, p. 134).

³⁷ „...l’être charnel, comme être des profondeurs, à plusieurs feuillets ou à plusieurs faces, être de latence, et présentation d’une certaine absence, est un prototype de l’Être.”

³⁸ Avagy ugyanannak a „körpályának” [*parcours circulaire*] a „jobb” vagy a „bal” fele, teszi hozzá Merleau-Ponty (Merleau-Ponty, 1964b, p. 180 [Merleau-Ponty, 2006, p. 156]).

³⁹ De a „*sans lieu*” más kései szövegekben is szerepel, lásd pl. Merleau-Ponty, 1964a, p. 83 [Merleau-Ponty, 2002, p. 74]. Ugyanakkor az, hogy a hártya sehol sincs, azt is jelenti, hogy a hártánál nincs külsőbb külső, ahogyan belsőbb belső sincs, míg a közvetítő – a levél, a híd, a határ – esetén igenis van külsőbb külső és belsőbb belső is: a levél írója és címzettje, a két part, a két ország. Azaz a szubjektum és objektum kettőssége. A hártya valójában szubjektum–objektum avagy objektum–szubjektum *is*, de szubjektum és objektum *nélkül*. Azaz azt nem előzi meg, nem is követi, sem a szubjektum, sem az objektum.

⁴⁰ A „*chair*” Merleau-Ponty számára itt már maga „a Lét szinonimája” [*synonyme de l’Être*] – írja Barbaras is (Barbaras, 2001, p. 351). Azaz a lét immáron nem elkülöníthető a hústól, nincs olyan, hogy nem létezik hús, de más valami létezik.

⁴¹ A topikus és topologikus tér különbségét lásd még Andrieu, 1993, pp. 135–137. Michalet pedig ezt nevezi „*intenzív tér*”-nek [*spatium intensif*] (Michalet, 2012, pp. 250, 252).

a másikká lett. A „*távollét*”, pontosabban „a távollét megjelenítése” jellemzi. Csak-hogy mivel a hártya nem is *egy* kitüntetett harmadik, nem is *egy* helyen vagy *egy* időben bekövetkező átfordulás, *egyszeres* sem lehet! A hártya mindig *plurális*. A „*feuille*” mindig *multiplikálódik*.⁴² Merleau-Ponty ezt a plurális és multiplikálódó sztratifikációt fogja – Deleuze-t megelőzve – „*redő*”-nek / „*ránc*”-nak / „*tűrés*”-nek [pli] nevezni (Merleau-Ponty, 1964b, pp. 156, 189, 276, 284, 311 [Merleau-Ponty, 2006, pp. 136, 165, 254, 263, 294]).⁴³ Ennek a redőződésnek a következménye a „megvastagodás” [épaisseur] és a „vertikalitás” [verticalité].⁴⁴ Sok-sok húsréteg egymás alatt és felett galacsinként összegyűrve: testként, húsként, az én húsomként, „a dolgok húsa”-ként [chair des choses] stb., és természetesen világhúsként is (Merleau-Ponty, 1964b, p. 173 [Merleau-Ponty, 2006, p. 150]). Egy „*sans lieu*” és „*sans présent*” tér-idő rétegeiként.⁴⁵ A számos, sok-, több-„*dimenzionalitás*” [dimensionnalité] rétegzettségként.⁴⁶ A *jelenlét-távollét* hártyáiként. A „forgószerű” / az „örvény” [tourbillon] jól elkülöníthető rétegeiként (Merleau-Ponty, 1964b, p. 180 [Merleau-Ponty, 2006, p. 157]). A szél löketeiként, az örvény rajzolataiként. *Szinguláris* – nem azonos, nem szimmetrikus – *távollétként*. Más és más arányú vegyülék-ként.

⁴² Barbaras egyfajta „burjánzás”-ról [prolifération] ír (Barbaras, 2001, p. 352). A hús mint nem-azonos multiplikáció megértésében segíthet a Marosán Bence által hangsúlyozott – Merleau-Pontytól származó – metafora: a hús „csomók” egy „háló”-n (Marosán, 2025, pp. 44–45). A csomók ugyanis épp nem egy teljes közeget kitöltő, hanem jól elkülöníthető, egyedi összefonódások. (A multiplikálódó Möbius-szalag pedig, ahol már nem egyetlen, hanem számtalan átfordulás képzelhető el, az ún. Riemann-felület, amit Deleuze több esetben emleget a saját szövegeiben: Deleuze, 1988, p. 111.)

⁴³ A „pli” csak ügyetlenül fordítható magyarra, mert nemcsak a ruha tűrését, felhajtását, a ráncokat és a redőket lehet megnevezni vele, de azt is, amit úgy tűrünk össze, hogy *rétegei* keletkeznek: például a szalvéta rétegeit is a „pli”-vel mondjuk. Azaz azt is, amikor úgy tesszünk vastagabbá valamit a sok tűréssel, hogy már nem is vehető észre a rétegzettsége.

⁴⁴ Merleau-Ponty, 1964b, pp. 114, 150, 157, 161, 167, 176, 225, 269, 307, 312, 316; 228–230, 270, 277, 282–284, 316, 318–320 [Merleau-Ponty, 2006, pp. 100, 131, 137, 140, 145, 153, 195, 246, 289, 295, 299, 199–200, 247, 255, 261–264, 299, 302–304] A megvastagodás Merleau-Ponty számára maga „a hús vastagsága” [épaisseur de chair] (Merleau-Ponty, 1964b, p. 176 [Merleau-Ponty, 2006, p. 153]), ahogyan a „vertikalitás” is a „hús-vér” [charnel] létet jellemzi (Merleau-Ponty, 1964b, p. 270 [Merleau-Ponty, 2006, p. 247]).

⁴⁵ A „*sans lieu*”-t Merleau-Ponty is használja, míg a „*sans présent*” Richir kifejezése (lásd később). De a jelen pontszerű kitüntetettségét Merleau-Ponty is számos helyen kritizálja, például azt írja, hogy „minden egyes jelen elveszti a húsát” [chaque présent perde sa chair], azaz azt a „vastagság”-ot [épaisseur], amit a „múlt” és a „jövő” pluralitása és multiplicitása képvisel (Merleau-Ponty, 1964b, p. 161 [Merleau-Ponty, 2006, p. 140]).

⁴⁶ Merleau-Ponty, 1964b, pp. 276, 285, 303, 305, 307, 313, 318 [Merleau-Ponty, 2006, pp. 253–254, 264, 286, 288, 290, 296, 302] A dimenzionalitás kapcsán Merleau-Ponty nem pusztán a látható és a láthatatlan reverziójáról, „fonákja”-ról beszél, de a lét „kétfenekű” [« double fond »] szerkezetéről is (Merleau-Ponty, 1964b, p. 303 [Merleau-Ponty, 2006, p. 286]). A dimenzionalitáshoz lásd még Andrieu, 1993, pp. 135–137, Barbaras, 2001, pp. 232–233, 254.

Ha szeretnénk megérteni, hogy mi az alapvető különbség a Harman és a Merleau-Ponty által leírt „test-fenomenológia” között,⁴⁷ a *kiazmus* működését kell megértenünk. Merleau-Ponty számára ugyanis a hús maga is kiazmatikus. Nagyon egyszerűen megfogalmazva a kettőjük eltérését, azt mondhatjuk, hogy míg Harman egy *statikus* test-fenomenológiát művel spekulatív realizmus címén, és az objektumról, *csak* az objektumról szeretne beszélni, addig Merleau-Ponty egy „*dinamikus*” – avagy *genetikus* – fenomenológiában hisz (Barbaras, 1998, p. 157, Andrieu, 1993, p. 137), ahol immáron a kiazmus sohasem visz át *teljesen* a túlpartra. A kiazmustól ugyanis legalább annyira idegen az *egyik* végpont – a szubjektum –, mint a *másik* végpont – az objektum – nyugalma, ugyanúgy, ahogyan a *harmadik* kitüntetett pont, az egyensúly – a közvetítés, a médium – nyugalma is idegen tőle. Máshogyan fogalmazva, a kiazmus még azelőtt *visszabilien*, mielőtt átérne a másik oldalra. A hús pont az az „*átjáró*” [passage], amin „*már mindig is*” [toujours déjà] áthaladtam, de épp ezért „*még mindig is*” [toujours encore] csak eljövendő az átérésem.⁴⁸ A kiazmus labilitása, s az ebből következő dinamizmusa miatt a test/hús/világhús maga sem valamilyen azonosság, hanem illékony, *aszimmetrikus* viszony, nem a szubjektum és az objektum – hegeli – „*totális*” közvetítése. Éppen ezért a *hús* maga sem azonos a *világhússal*, ugyanúgy, ahogyan a tárgytapasztalat sem azonos az inter-objektivitással, miként az interszubjektív tapasztalat sem lehet soha teljesen azonos az interobjektivitással sem.

A testi, hús-vér kiazmus Merleau-Ponty számára sokkal inkább egy „*non-koincidenencia*” [non-coïncidence] (Merleau-Ponty, 1964b, p. 163 [Merleau-Ponty, 2006, p. 142]),⁴⁹ mintsem valamilyen „*coïncidence idéale*” – ahogy Deleuze és Guattari fogalmazott. Miközben Harman világosan jóval közelebb áll ehhez az ideális koincidenenciához. Ha a fenomenológia jól ismert fogalmi előzményeit kellene idézni ennek a nem-ideális, nem-koincidenenciának a leírására, a husserli „*átfedés*” [Deckung] vagy

⁴⁷ Harman könyvének egész első részét a „testfenomenológia” [carnal phenomenology] címmel illeti.

⁴⁸ A „passage” rengetegszer, mintegy negyvenszer szerepel *A látható és a láthatatlanban* (Merleau-Ponty, 1964b, p. 210 [Merleau-Ponty, 2006, p. 183] stb.), míg az „toujours déjà” jóval kevesebbszer, mindössze kétszer (Merleau-Ponty, 1964b, p. 266 [Merleau-Ponty, 2006, p. 242]). Viszont a „még mindig is” mint a „már mindig is” párja Merleau-Pontynál egyáltalán nem tűnik fel, de Husserl és Richir is használja, ahogyan sokan mások, Blanchot, de még Romano is. (Husserl, 2006, p. 131, Richir, 2004, p. 243 stb.)

⁴⁹ Épp a koincidenenciáról írja Merleau-Ponty, hogy „mindig elmúlt vagy mindig jövőbeli” [toujours dépassée ou toujours future] (Merleau-Ponty, 1964b, p. 161 [Merleau-Ponty, 2006, p. 140]).

épp a „cikkak” [Zickzack] lennének ezek, amiket Merleau-Ponty és Richir is használ, Harman viszont meg sem említi.⁵⁰ De ha egyetlen fogalommal kellene illusztrálni, miért nem jut át soha teljesen a kiazmus, a hús a tárgyak oldalára, a fenyegető közelség, az „imminencia” lehetne ez:

„...a reverzibilitás mindig csak a küszöbön áll, sohasem valósul meg ténylegesen. [...] a koincidenziáig sohasem jutok el, létrejöttének pillanatában hiúsul meg...” (Merleau-Ponty, 1964b, p. 191 [Merleau-Ponty, 2006, p. 167]. A fordítást módosítottam – P.Z.)⁵¹

Ahhoz, hogy működjön, amit Harman leír, vagyis hogy a hús „szimmetrikus” szubjektum és objektum, objektum és objektum között, teljes – de legalábbis minél teljesebb – „reverzibilitás”-ra lenne szükségünk a kétféle viszony, a szubjektum–objektum és az objektum–objektum között is. Ezzel a teljes, de legalábbis minél teljesebb reverzibilitással szemben Merleau-Ponty számára legfeljebb a reverzibilitás *küszöbön álló* avagy fenyegető közelsége adódik. Az imminencia adatik. A hús kiazmusa – hangsúlyozza Andrieu – legfeljebb az „imminencia ontológiája” [ontologie de l'imminence] lehet (Andrieu, 1993, p. 135). A hús fenomenológiája az *imminencia fenomenológiája* – mindössze. Ahol a dolgokhoz mint dolgokhoz való hozzáférést, a harmani „object oriented ontology”-t, legfeljebb az imminencia ontológiájaként képzelhetjük el. Ezt a „mindig küszöbön álló, sohasem megvalósuló”-t nevezi Richir „jelen nélküli jelenlét”-nek [présence sans présent] (Richir, 2000, pp. 91, 105, 148, 176, 180, 284; Richir, 2004, pp. 31–32, 52, 245, 257). A tárgyak, avagy a dolgok olyan proximitása ez, ahol *jelen híján, most híján*, legfeljebb *a múltak és jövők rétegeiben* adatik az objektivitás a hús nem-közvetítésében.⁵² Non-koincidenziaként. Avagy a hús nem pusztán „sans lieu” Merleau-Ponty számára, de „sans présent” is.⁵³ Nem pontszerű, sem térben, sem időben. Ezért multiplikálódik és pluralizálódik.

⁵⁰ A „áthajlás” [enjambement] és az „átfedés / áterjedés” [empiétement] *A látható és a láthatatlan* leggyakrabban emlegetett fogalmai (lásd pl. Merleau-Ponty, 1964b, p. 175 [Merleau-Ponty, 2006, p. 152]), de még a „cikkak” [zigzag] is szerepel egyszer Merleau-Ponty szövegében (Merleau-Ponty, 1964b, p. 123 [Merleau-Ponty, 2006, p. 107]).

⁵¹ „...une réversibilité toujours imminent et jamais réalisé en fait. [...] je ne parviens jamais à la coïncidence; elle s'éclipse au moment de se produire...”

⁵² Ezeket a múlt-jövő rétegeket fogja Merleau-Ponty „múlt-sugár”-nak [rayon de passé] és „világ-sugár”-nak [« rayon de monde »] is nevezni (Merleau-Ponty, 1964b, pp. 288–289, 290 [Merleau-Ponty, 2006, pp. 268, 270]), sőt „Lét-hártya”-knak [feuille d'Être] is (Merleau-Ponty, 1964b, p. 290 [Merleau-Ponty, 2006, p. 270]).

⁵³ Azaz nem lehet a húsról a temporalitása nélkül beszélni. Ezért is annyira problémás, amikor Harman visszautasítja a könyve végén, hogy az idővel foglalkozzon (Harman, 2005, 248–253). Miközben maga is – szinte öntudatlanul – épp az idővel, a jelen hiányával definiálta a visszahúzódot! Avagy a „withdrawal” nem pusztán térbeli – ahogy Harman szeretné –, legalább ennyire időbeli visszahúzódot is kell, hogy legyen. Merleau-Ponty kifejezésével egy „tempo-spaciális” avagy „spacio-temporális” retrakció (Merleau-Ponty, 1964b, pp. 293, 151 [Merleau-Ponty, 2006, pp. 273, 131–132]). Szinguláris tér-időbeli visszahúzódot.

Rétegződik. Húsról és világhúsról válik szét. Ugyanezért nem is képes sem a szimmetria, sem a koincidencia, sem az azonosság manifestációjára. A hús jelen híján sem nem médium, sem nem mediális közeg. Avagy ha Merleau-Ponty realista filozófus is, legfeljebb a „*réel sans actuel*” filozófusa.⁵⁴ Realista filozófus *realitás nélkül*. Egy végleges, teljes realitás nélküli realizmus filozófusa.⁵⁵

Mindezek dacára mégis úgy gondolom, hogy érdemes és fontos Harmant olvasni. Azért, mert csak Harman felől, Harman kérdései és félreértései felől válik világossá, hogy *mi a tétje a világhúsnak*. Az a tétje, hogy összeomlik-e a tárgyakhoz való viszonyunk és a tárgyak közötti viszony, az *emberi* megismerés és a *nem-emberi* interobjektivitás. Az, hogy a távollét *szinguláris* (Merleau-Ponty) vagy *általános-e* (Harman). Hogy lehet-e egyáltalán *en général* távollét-metafizikát csinálni vagy sem. Avagy, hogy mennyiben, mennyire generalizálható az absence. Hogy mennyire lehet nem szubjektív, *csak* objektív a visszahúzóadás.

Irodalom

- Andrieu, B. (1993). Plis et replis de la chair. *Figures de l'Art. Revue d'études esthétiques*, 1, 127–137 https://www.persee.fr/doc/fdart_1265-0692_1994_num_1_1_1067, utolsó elérés: 2025. június 29. <https://doi.org/10.3406/fdart.1994.1067>
- Barbaras, R. (1998). *Le tournant de l'expérience: Recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*. Vrin.
- Barbaras, R. (2001). *De l'être du phénomène: Sur l'ontologie de Merleau-Ponty*. Million.
- Benoist, J. (2017). *L'adresse du réel*. Vrin. <https://doi.org/10.3917/herm.dupor.2017.01.0111>
- Blanchot, M. (1969). *L'entretien infini*. Gallimard.
- Bogost, I. (2012). *Alien phenomenology, or What It's Like to Be a Thing*. University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816678976.001.0001>
- DeLanda, M. (2002). *Intensive Science and Virtual Philosophy*. Continuum.
- Deleuze, G. (1968). *Différence et répétition*. PUF.
- Deleuze, G. (1988). *Le pli. Leibniz et le baroque*. Minuit.

⁵⁴ Deleuze nevezi a „*virtuális*”-t „*réális*”-nak „*aktualitás nélkül*” [*réel sans actuel*] (Deleuze, 1968, p. 269). (Deleuze és Guattari számos szövegében feltűnik a virtualitásnak ez a meghatározása.) A kortárs realista filozófiáknak Harman mellett egy másik fő csapásiránya azok a gondolkodók, akik Merleau-Ponty helyett inkább Deleuze-t tekintik a saját előzményüknek. Ilyen például Manuel DeLanda, aki a deleuze-i virtuálist állítja a saját valóságelemzéseinek középpontjába (DeLanda, 2002).

⁵⁵ Merleau-Ponty álláspontjához olyan kortárs újrealista filozófusok állnak a legközelebb, akik maguk is a fenomenológia felől jönnek. Ilyen például Jocelyn Benoist, aki szerint bár van realitás, mégisincs „abszolút” realitás (Benoist, 2017, pp. 26, 53).

- Deleuze, G. & Guattari, F. (1991). *Qu'est-ce que la philosophie?* Minuit.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2013). *Mi a filozófia?* (Farkas H., Ford.) Műcsarnok.
- Ferraris, M. (2004). *Goodbye, Kant!* Bompiani.
- Harman, G. (2002). *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*. Open Court.
- Harman, G. (2005). *Guerrilla Metaphysics: Phenomenology and the Carpentry of Things*. Open Court.
- Husserl, E. (2006). *Späte Texte über Zeitkonstitution (1929–1934): Die C-Manuskripte*. Springer. (Husserliana Materialien VIII.)
- Jabès, E. (1990). *Le Seuil, Le Sable: Poésies complètes 1943–1988*. Gallimard.
- Marosán B. P. (2025). *Kontextus és fenomén III.: Az abszolút anatómiája*. L'Harmattan.
- Meillassoux, Q. (2006). *Après la finitude: Essai sur la nécessité de la contingence*. Seuil.
- Merleau-Ponty, M. (1945). *Phénoménologie de la perception*. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1964a). *L'Œil et l'Esprit*. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1964b). *Le visible et l'invisible*. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1995). *La Nature: Notes, Cours du Collège de France*. Seuil.
- Merleau-Ponty, M. (2002). A szem és a szellem (Vajdovich Gy. & Moldvai T., Ford.). In Bacsó B. (Szerk.), *Fenomén és mű* (pp. 53–77). Kijárat.
- Merleau-Ponty, M. (2006). *A látható és a láthatatlan* (Farkas H. & Szabó Zs., Ford.). L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- Merleau-Ponty, M. (2011). A Természet: Jegyzetek a Collège de France-ban tartott előadásokhoz (Ullmann T., Ford.). In Bacsó B. (Szerk.), *Tér, fenomén, mű* (pp. 259–269). Kijárat.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Az észlelés fenomenológiája* (Sajó S., Ford.). L'Harmattan – Magyar Fenomenológiai Egyesület.
- Michalet, J. (2012). La chair comme plissement du Dehors: La lecture deleuzienne de l'ontologie finale de Merleau-Ponty. *Chiasmi International*, 13, 241–258. https://www.academia.edu/4262891/MICHALET_La_chair_comme_plissement_du_Dehors_La_lecture_deleuzienne_de_lontologie_finale_de_Merleau_Ponty_Chiasmi_international_n_13, utolsó elérés: 2025. június 29. <https://doi.org/10.5840/chiasmi20111316>
- Morton, T. (2013). *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota.
- Richir, M. (1992). *Méditations phénoménologiques: Phénoménologie et phénoménologie du langage*. Millon. <https://doi.org/10.4000/books.pusl.13877>
- Richir, M. (2000). *Phénoménologie en esquisses: Nouvelles fondations*. Millon.
- Richir, M. (2004). *Phantasia, imagination, affectivité*. Millon.
- Rimbaud, A. (1929). Seconde lettre du voyant, à Paul Demeny, 15 mai 1871. In A. Rimbaud, *Correspondance inédite 1870–1875* (pp. 51–63). Éditions des cahiers libres.